

С.З.

ДОКУМЕНТИ СВІДЧАТЬ

Сьогодні багато архівосховищ України відкрило за-секречені фонди, що висвітлюють діяльність Центральної Ради, денікінців, більшовиків у справі відношення до історико-культурної спадщини українського народу.

Перед нами два документи (№ 1 — 2) Відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва при генеральному секретареві освітніх справ від 17 жовтня і 11 листопада 1917 р. Документи чітко засвідчують, що Центральна Рада піклувалася про збереження пам'яток історії та культури, про заборону їх вивезення за межі України. В той же час радянський уряд (документ № 7) намагався зосередити в своїх руках право на археологічні розкопки та археологічні знахідки. Про трагічну долю пам'яток в Україні у 1920 р. засвідчують документи № 5 — 6.

Особливу вартість становлять два документи (№ 3 — 4), що показують руйнацію більшовиками, денікінцями пам'яток у Києві, пограбування музеїв, садиб, палаців у 1919 р. Документи виявлено у відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки ім.В.І.Вернадського АН України. Це рукописна стаття “Справа охорони старовини і мистецтва у 1919 році”, написана в першій половині 1920 р. Вона без підпису, але її фаховий рівень і обізнаність дає право стверджувати, що автором був хтось із учених АН України. Автором другого документу (“Заяви”) є відомий український історик, пам'яткознавець В.Л.Модзалевський.

Документи розкривають роль українських патріотів, учених: В.Л.Модзалевського (свою заяву він написав російською мовою, в Києві були білогвардійці), М.Ф.Біляшівського, Ф.Л.Ернста, І.В.Моргилевського, В.В.Міяківського та інших у справі врятування історико-культурної спадщини. Водночас вимальовується антиукраїнська діяльність, співробітництво з денікінцями російського історика, професора Київського університету М.В.Довнар-Запольського, який у 1920 р. із Києва втік

у Білорусію (помер у 1934 р.). До речі його син, В.М.Довнар-Запольський, був членом Комуністичної партії з 1915 р., грав провідну роль у встановленні більшовицької влади у Києві, був секретарем Київського губкому КП(б) України (його вбили в кінці 1919 р.).

Із документів дізнаємось про ряд імен, на сьогодні невідомих. Це харків'янин, більшовик Дадикин, який у всіх музеях Києва призначав "політруків", що грабували національне багатство українського народу, а з унікального гобелену XVII ст. шили собі костюми. Із небуття випливає чорна тінь нікчемного С.Г.Фаренгольца, який з "добармією" грабував Київ, та ін.

№ 1

Копія

ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАРІАТ
УКРАЇНИ
СЕКРЕТАРСТВО СПРАВ
ОСВІТНИХ
Відділ охорони пам'яток

ГУБЕРНІАЛЬНИМ КОМІСАРАМ
старовини і мистецтва
УКРАЇНИ

Київ
жовтня 17 дня, 1917 року.
№ 8/1467

До Центрального Комітету Охорони Пам'яток старовини і Мистецтва при ГЕНЕРАЛЬНОМУ СЕКРЕТАРІАТІ ОСВІТНИХ СПРАВ надійшла звістка про те, що адміністрація де-яких губерній на Україні до сеї пори не перестала дотримуватися старого порядку пересилання археологічних знахідок до столичних археологічних інституцій і музеїв.

Уважаючи такий спосіб повождення з національними цінностями шкодливим для Української культури і неможливим з нового погляду державного, Відділ Охорони Пам'яток старовини і мистецтва при ГЕНЕРАЛЬНОМУ СЕКРЕТАРІАТІ вимагає від Губерніальної влади Українських губерній — щоб вони зробили распоряження до властей повітових і волостних аби вони зробили распоряження до властей повітових і волостних аби всі археологічні знахідки, відомости про них й всі пам'ятки що мають національний характер або наукову чи артистичну вартість, ні в якому разі не пересилалися і не вивозилися за межі України, а йшли лише до Центрального Комітету Охорони Пам'яток старовини і

мистецтва при ГЕНЕРАЛЬНОМУ СЕКРЕТАРІАТІ ОСВІТ-
НИХ СПРАВ.

До нього додається 30 (тридцять) примірників Статуту
ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ для розсилки п.п. Пові-
товим Комісарам.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАРЬ (Підпись)

Голова Відділу

М.Біляшевській

Сь подлиннымь верно:

За Секретаря Губернскаго Комиссара (Підпис)

Г.Комиссару по охораненію пам'ятниковь искусства и
старини въ Черниговской губернии

Настоящую копію препровождаю Вамь, Милостивый
Государь, для сведения.

1917 года ноября 23 дня

За Губернскаго Комиссара

Р.Ганжа

За Секретаря Комиссара

Підпис нерозбірливий

№ 2

ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАРІАТ

Копія

УКРАЇНИ

СЕКРЕТАРСТВО СПРАВ

ЦИРКУЛЯРНО

ОСВІТНИХ

Відділ охорони пам'яток
старовини і мистецтва

До панів Губернських
КОМІСАРІВ УКРАЇНИ

Київ

Листопад. 11 дня. 1917 року.

№ 49/2182

Зважаючи на те, що на Україні по деяких місцях
почалися розрухи, Відділ звертається з проханням
ужити рішучих засобів, аби забезпечити від знищення
пам'ятки старовини й мистецтва (искусства), як гро-
мадської так і приватної власности, особливо ті, що
знаходяться по селах, въ усадьбах.

З цією метою Відділ вважав би потрібним:

I. Доручити повітовим Комісарам завше мати на увазі
охорону пам'яток і при першій небезпеці прийти на поміч.

II. Звернутися до волосних Управ, та сільських Комі-
тетів взяти під свою опіку пам'ятки, що знаходяться в їх
місцевості, вважаючи пам'ятки старовини й мистецтва
власністю усього українського народу.

III. Вжити засобів, щоб-б полегшити власникам пере-
силку и перевозку з маетків до більших центрів пам'яток
и забезпечити їх на далі.

Про усі випадки нищення, чи руйнування Відділ проха нехайно його сповіщати.

Голова Відділу

М.Біляшевській,

Діловод

Евг.Онецько.

Сь подлиннымь верно:

За Секретаря Комиссара

Підпис

Г.Комиссару по охроне памятникоть искусства и старины въ Черниговской губернии.

Настоящую копію препровождаю Вамь, Милостивый Государь, для сведения.

1917 года ноября 25 дня

За Губернскаго Комиссара

Р.Ганжа

За Секретаря Комиссара

Підпис нерозбірливий

№ 4

*Заява В.Л.Модзалевського В.Ю.Данилевичу
від 18 (нов.ст.31) жовтня 1919 року**

Високо-зважному Василю Юхимовичу Данилевичу.
Конфіденціально. На правах рукопису.

Із діяльності Комітету для руйнації пам'ятників історії та мистецтва при Університеті Св.Володимира (з приводу скасування Головного архівного управління).

* * *

Діяльність Архівного управління, що виникла в Україні в революційний період і існувала два роки, закінчилась 15 жовтня 1919 року: в цей день розпорядженням попечителя Київського навчального округу воно опечатано і тим самим особи, в ньому працюючі, розпущені.

Мені, як особі, що очолювала цю установу останні півтора року, дозволено висловитися з приводу даної події. Я буду, по можливості, стислим, причому повинен обмовитися, що моя заява буде носити подекуди ліричний характер, так як само собою розуміється, що судею самому собі я бути не можу і оцінити діяльність Управління упереджено не маю можливості. Мені тільки хочеться поділитися своїми враженнями і спостереженнями над умовами, які привели Управління до скасування.

*

ЦНБ АН України. Відділ рукописів. — Ф. XXIX. — Спр. 1823. — Арк. 1 — 4 зв.

Справа охорони старовини
і мистецтва у 1919 році*

* * *

Минулий рік дав нам можливість упевнитися оскільки ми ще багаті були на чудесні пам'ятки старовини. Політичні події відкрили двері десятків та сотен особняків, вілл, палаців, приватних помешкань. І дав нам можливість бути свідками справжньої катастрофи — винищування речей старої культури, яких ніхто не реставрує, ніхто не видумає знову. Регрес в культурному житті рано чи пізно буде компенсуватися новими завойованнями духа і техніки. Але загибель цінностей естетичної культури минулих століть ставить нас перед перспективою повного естетичного одичання надовго — мабуть назавжди.

Останні часи гетьманщини, облога і взяття Києва військами Петлюри, нова облога і прихід радянських військ були лишень прелюдією до подій 1919 року. Початок року — при вході петлюрівських військ — освітився грандіозною пожежою бувшого губернаторського дому — на Катерининській вулиці — чудесної будівлі кінця XVIII або початку XIX віку. Цей дерев'яний палац колись власність фельдмаршала Остен — Сакена, пізніше помешкання інституту шляхетних панянок — своїми білими колонами і стрункими тополями перед фасадом — надавав характер всій вулиці і навіть всім Липкам. Тепер він зник до щенту. З заняттям Києва радянськими військами, останні розмістилися переважно в центральних кварталах — тих же Липках, по будинках аристо — і плутократії Києва, по великих "буржуазних" помешканнях, покинутих їх власниками і т.д. Одні частини заміняли другі — натурально, нарешті, при загостренню настрої мас — все внутрішнє оздоблення згаданих домів було знищено або унесено невідомо куди.

Треба сказати, що в палацах фінансової аристократії було дуже багато блискучих — але дуже мало дійсно артистичних речей. Зато помешкання вищої шляхти, людей титулованих і т.д. — ховали в своїх нідрах

* ЦНБ ім.В.І.Вернадського АН України. — Ф. X. — Спр. 12617. — Арк. 1 — 10.

безцінні скарби в образі старовинної художньої меблі, картин, бронзи, порцеляни, крісталю, гравюр, тканин, рідких книг і т.д. Все це — особливо дякуючи холодній порі — а стара мебля та книги горять добре — було присуджено на загибель. Якого-небудь органу нової влади, який би дбав про врятування речей мистецтва ще не було, тому старий склад урядовців відділу охорони старовини при Головному управлінні мистецтв і національної культури в лиці М.Ф.Біляшевського, І.Ф.Красницького, В.А.Шугаєвського та Ф.Л.Ернста, при допомозі персоналу міського музею, прийнявся за роботу.

Процес рятування нагадував роботу пожежної команди — в музеї тріщав телефон, або прибігав хто-небудь з новою звісткою — зараз же, хто був налице — направлявся з музейними служителями на місце. Наймались підводи, цінні речі укладалися й перевозилися до музею. Іноді приходилося робити справжній трус — в одному місті, в глибокому подвалі, переховувалась велика збірка порцеляни, в другому місті — напр., в домі Бродзького, в якійсь темній ямі на чердаку, з під глини бул зитягнуто портрет Бісмарка пензля Ленбаха.

З приїздом представників нової влади почалась реконструкція органу охорони старовини — було навіть організовано “Чрезвычайну комісію по охороні старовини і мистецтва” (“Чек”), куди ввійшли, крім згаданих вище осіб, ще низка інших. Добули кошти на перевози, співробітників-експертів стало більше. Тим не менш, услідити за всім було абсолютно неможливим — дуже часто найцінніші збірки розграбовувалися ще перед тим як “Чек” довідувався і послав свого агента.

В квітні місяці організувався Всеукраїнський комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва (Вукопис) на чолі якого став новий діяч, що приїхав з Харькова — тов. Дадикин, людина дуже молода, без фахових знань і нікому до того невідома. Не дивлячись на це, роботу Вукопису вдалося поставити більш-менш широко. Організувався окремий архітектурний відділ з Г.К.Лукомським на чолі. Почалися обміри св.Софії під керуванням І.В.Моргилевського (ця праця, не дивлячись на великі перешкоди, проводиться і досі). С.Д.Артеневському було доручено фотографування пам'яток старовини, замовлялися також малюнки. Архітекти Б.К.Рерих, Ліер, Бібіков, Корецький працювали біля репарації (після бомбардування) і обмірів Троїцьких врат в лаврі, церкви св.Андрія, Військового собору і Видубицького

монастиря. Ф.Л.Ернсту доручено було керувати реєстрацією всіх старовинних будинків м.Києва цивільного характеру, і збирання історичних відомостей про всі старовинні будівлі України. Міський музей був переіменований як Перший Державний, також були націоналізовані приватні музеї Б.У. і В.Н. Ханенко (Другий Державний) і О.Г.Гансена (Третій Державний). При них існував т.зв. музейний фонд, куди зводилися урятовані речі і якій мав на меті постачати музеї всієї України. На жаль, по ініціативі Дадикина, при всіх трьох музеях були призначені "політруки" (політичні керівники). Ці останні позабирали у адміністрації музеїв ключі і почали щодня ввечері самі розбирати музейний фонд під тим приводом, що буржуазія заховала тут цінності не музейного характеру. Нарешті, коли товста суконна підкладка рідчайшого гобелену XVII віку пішла політрукам на костюми — вийшов грандіозний скандал і вони всі, з т.Дадикиним на чолі, щезли з горизонту. Пізніше М.О.Макаренко був призначений завідуючим музейним фондом, і під керуванням Г.Ф.Красицького тут послалась вже справжня розробка та наукова реєстрація річей.

Літом 1919 року представники Вукопису працювали в так званих сейфових комісіях, які завідували взломом приватних сейфів та конфіскацією цінностей по всіх банках. Згадані представники мали на меті одбрати речі історичної або художньої вартості, які б збагатили українські музеї. Таким чином, було знайдено багато старовинних медалів, орденів, монет, ікон, мініатур, картин на дереві та порцеляні, табакерок, рідких годинників, церковного срібла, цінних документів і т.п. (На жаль через політичні події музеї до цього часу ще не мали можливості одержати це все у своє розпорядження).

В липні-серпні минулого літа почалась також ліквідація всіх складів меблі та майна II артілі, Транспортного товариства і т.и. Їми відав тепер відділ соціального забезпечення, який видавав ордера на одержання з складу потрібних річей. Але під впливом того, що протягом серпня м. наближалися — з заходу війська Петлюри, з сходу — Денікіна — ліквідація пішла прискореним темпом, який іноді нагадував вже вакханалію. Представники Вукопису повинні були і тут зробити справжні археологічні розкопки, і рятувати переважно старовинну меблю, картини, рідкі килими, видання по мистецтву.

Не дивлячись на більш-менш енергійний темп праці, відсутність браку освічених людей або коштів — діяльність Вукопису мала той величезний мінус, що не дивлячись на назвисько “Всеукраїнський” — вона не виходила за околиці міста, і нічого не могла зробити проти того, що в решті решт все, що було цінного по панських садибах та маєтках України, зникло назавжди. І навіть у самому Києві не вдалося запобігти тому, щоб тут остаточно знесли цілі музеї — як збірка гр.Собанського, князів Любомирських, Замойських т.и.

В кінці серпня 1919 року Київ був зайнятий військами добровольців. Вважаючи на необхідність весь час стежити за охороною старовини, якій при змінах влади завжди загрожує особлива небезпека, Українська Академія Наук зорганізувала великий Комітет охорони під голуванням Д.І.Багалія. Одночасно з тим при університеті теж був організований комітет з тією ж метою. Нарешті вони злились, але фактично керування перейшло в руки проф.М.В.Довнар-Запольського. Перед Комітетом, натурально було море праці — крім текучого діла і нових завдань — приведення в порядок всього, що було зрятовано Вукописом. На жаль, керівники Комітету зрозуміли своє завдання трохи інакше. Почали шукати “більшевізму” в діяльності співробітників Вукопису в організації музейного фонду побачили лишень уголовне діло. Натурально всі бувші співробітники Вукопису вийшли з складу Комітету і залишився один проф. Довнар-Запольський з своїми учнями. Вони весь час обурювались, критикували, їздили до Ростова. Паралельно з цим, при армії добровольців було організовано “комісію по реалізації воєнної добичі”, яка весь музейний фонд проголосила... добичею добрармії. Власники могли одержувати назад свої речі, але з уплатою 30% на користь добрармії. Першим “воротилою” тут був С.Г.Фарангольц. Між тим і ті і другі могли б принести користи — не кажучи вже про те, що за часи перебування денікінської влади в Києві було пограбовано кілька приватних помешкань (в деяких випадках офіцери “рятували від більшовиків” речі остільки ґрунтовно, що навіть і власники їх більше не побачили. Якраз в цей час зникла, напр., невідано куди вся цінна мебля, що була перевезена з складу ІІ біржевої артілі. Обидві організації провадили і чисто негативну працю — настоючи на поверненні всіх приватних річей, що переховувались по музеях знову у

приватні квартири, вони досягли того, що це все остаточно загинуло зимою 1919 — 1920рр.

В грудні 1919 року добровольці залишили Київ. Знову солдатська маса хлинула в покинуті квартири — шакуючи таких, де було ще меблювання. Тепер згоріли рештки чудесної меблі гр.Собанського, Гудим-Левковичів, Потоцьких, Браницьких, Радзивіллів.

Під цей самий час в Сумах було остаточно знищено безцінну збірку О.Г.Гансена, перевезену сюди в 1915 році — тут, крім рідчайшої меблі, великі збірки картин і т.д., переховувалась колоссальна колекція порцел ни всіх фабрик всього світу, в рідчайших примірниках і, що особливо було нам дорого — порцеляни і фаянсу місцевих фабрик — Межигорія, Корець, Барановка, Миклашевського. Збірка ця не мала рівних на Україні. Тепер її нема.

Паперне Архівне Управління, що виникло у вересні 1917 року при Генеральнім Секретаріаті України, яке мало різні назви і в кінці кінців стало Головним Архівним Управлінням, мало майже виключно своїм завданням — врятування архівів, що гинули масою в часи розрух і приведення в порядок того, що вдалося врятувати. Тому і робота Архівного Управління розділилася на дві частини: боротьба за цілісність архівів і організаційну, що мала кінцеву мету проведення широкої архівної реформи на Україні. Можна сперечатись звичайно, наскільки вірно розуміло свої завдання Архівне Управління, чи вірні були покладені в основу його роботи думки, чи достатньо воно вміло відділяти головне від другорядного і т.д., але одно безсумнівно — Архівне Управління мало на меті лише архівні цілі і робота його була абсолютно аполітичною (підкр.автора). Тому й не дивно, що установа ця здавалася однаково корисною і необхідною для всіх урядів, що існували на Україні. Необхідність і корисність спеціального органу, що оберігає архівні матеріали від знищення в часи такого бурхливого і хаотичного періоду історії, який переживаємо ми, було ясным — для Генерального Секретаріату, Української Центральної Ради, Гетьманського Уряду, Директорії, радянською владою на Україні, і тільки тепер існування його признано абсолютно зайвим, і воно знищене. Чому? Можливо воно змінило свій характер, можливо життя ввійшло уже в колію і архіви знаходяться в безпечності, влаштовані, доступні кож-

ному досліднику. Ба, ні, тому цікаво поближче приглянутися до процесу умирання Архівного Управління; в пильному розгляді цього процесу ми знайдемо відповідь на питання, як і чому воно згинувло, не зробило всього того, що хотіло і повинно було зробити.

Одночасно із встановленням в Києві влади Добровольчої Армії виник тут же, запершу при Українській Академії Наук, а потім при Університеті Св.Володимира, Комітет по охороні пам'ятників історії і мистецтва на чолі з проф. М.В.Довнар-Запольським. З перших же своїх кроків цей Комітет, який повинен собою замінити зниклий Всеукраїнський Комітет по охороні пам'ятників мистецтва та старовини, став на помилковий шлях в своїй роботі: засідання його стали ареною зведення особистих і національних рахунків і носили надзвичайно сумбурний характер: безкінцеві суперечки про дрібниці, цинічне ігнорування прав пленуму, відсутність організації в роботі, грубе насилля над більшістю із боку голови — такі мої цілком певні враження від тих небагатьох засідань президії, на яких мені, тоді тільки но вибувшого з лікарні, доводилося бувати.

Архівному Управлінню, як установі і його представникам (В.В.Міяковському і мені) доводилося особливо важко себе відчувати на цих засіданнях: з перших же кроків своїх в Комітеті ми постійно чули з боку голови і небагатьох осіб, його підтримуючих, одну заяву: "Архівне управління не існує, був. радянська або більшовистська установа і т.д. Будучи на цих засіданнях я відчував себе сидячим в застінках, де не нехтують інсинуаціями, лише б досягти яких то дрібних особистих цілей, які часто неможливо було навіть уяснити...

Чим м'якше було відношення голови до Управління, тим ясніше метикувалась думка: що це означає і що готується Управлінню. Але, що найбільш обурливе, так це те, що Архівне Управління, поряд з такою атмосферою в Комітеті, неодноразово чуло дорікання, що діяльність його була бюрократичною і не мала суспільного характеру. Наші з В.В.Міяківським заяви, що Управління засноване у вересні 1917 р., що Архівна Рада на чолі з Д.І.Багалієм була скасована радянською владою, як непотрібна, пропускатись мимо вух, так як взагалі голова Комітету мав чудову властивість слухати одне і не слухати інше. По суті діяльність Архівного Управління не піддавалась критиці, та цього і не потріб-

но було робити: Архівне Управління, адже, не існувало, скасоване загальним розпорядженням нової влади.

Так було в Комітеті першого складу. Але от його легалізували і біля 1,5 місяці назад переобрали. На жаль проф. М.Д.Довнар-Запольський знову очутився його головою, і Архівне Управління було позбавлене представництва в Комітеті і ми з В.В.Міяківським ввійшли в нього, як представники Українського Наукового Товариства у Києві. За цей період було скликане лише одне засідання пленуму, але і воно не відбулося за відсутністю всіх трьох доповідачів і більше, чим двох третіх членів Секції, на які розбився Комітет, майже не працювали, в усякому разі Архівна Секція, головою якої являється проф.М.М.Ясинський, а серед членів проф. М.В.Довнар-Запольський і ще біля 5 — 6 чоловік, ні разу не була зібрана. А між тим професору М.М.Ясинському було доручено президією обстежити діяльність і становище Архівного Управління. Це було ним зроблено досить ґрунтовно і докладено президії. Останній, не залучаючи до обговорення питання членів Архівної Секції В.В.Міяківського і мене, як очолюючих Архівне Управління, і, звичайно, бажаючих дати свої роз'яснення і свої думки, виніс ряд постанов, які торкаються оцінки діяльності Управління і його подальшої долі. Іншими словами, порядок роботи Комітету, залишився попередній — все відбувається в Президії, ні пленум, ні секції (хоч ми і чуємо заклики голови працювати в секціях) не працюють. Це — громадськість, у відсутності якої так часто дорікав Управління проф.М.В.Довнар-Запольський.

Між тим, як видно із протоколу Президії Комітету від 30 вересня, Президія винесла по доповіді проф.М.М.Ясинського, дуже певне заключення, а саме: Управління вважати ліквідованим з 1-го вересня, сплатити платню службовцям за вересень (але без надбавки на дорожнечу), визнати доцільною установу в Києві “Архіву скасованих урядових установ”. Хоч при цьому була висловлена проф.М.М.Ясинським думка, що Управління в значній мірі лише намагалося до загарбання по можливості більшої кількості архівів у своє відання, що розроблений ним проект Обласного архіву носить наївний характер, необхідно визнати, що постанова Комітету загалом милостива, адже оцінка проф.М.М.Ясинського, зроблена одноосібно, у відсутність представників Управління

і без обговорення доповіді в Архівній Секції — серйозного значення надати неможливо, тим більше, що коли ними робився екзамен всім нам, службовцям Архівного Управління, то з перших же кроків була зроблена згадка і закид про мою минулорічну позицію стосовно Комісії для розбору древніх актів, коли ми з проф.М.М.Ясинським різко розходилися (я був прихильником злиття її роботи з Академією і надання її діяльності українського характеру, проф.М.М.Ясинський був проти цього).

Ясно, що відношення проф.М.М.Ясинського до Управління було підсмикане димкою особистих згадок і тому не може вважатися неупередженим і мати серйозне значення.

Вказана атмосфера і невірність в самій постановці роботи Комітету, агресивна політика його по відношенню до Архівного Управління мали свій природній результат — Архівне Управління скасоване і замість нього ми маємо пусте місце, т.як голодні службовці в кінці кінців розбіглися. Я глибоко переконаний, якби не було такого галасу і такої особистої і політичної боротьби навколо Управління, можливо б не було розпорядження про вилучення всіх архівів із підпорядкування Комітету, на розпорядження із Ростову передати у власність Університету св.Володимира, що навряд чи є для нього можливим і бажаним. Між тим всі ці розпорядження дані одночасно і зав'язали такий вузол, який не так то легко буде розпутати. Могло бути однако інакше: якщо б Комітет дивився на Управління, як на установу аполітичну, не намагався б дискредитувати його на кожному кроці і став би на його захист, а не намагався б всіма засобами зтерти його з лиця землі, наполегливо приклеюючи йому ярлик “советского учреждения”, — можливо б було реальним здійснити створення “Управління архіву скасованих установ” — проект президії Комітету, а також можна було б зберегти персонал Управління (хоч би частково) для майбутньої архівної служби. Цим я не хочу сказати, що всі службовці в Управлінні були досвідченими архівістами, але безсумнісно, що багато із працюючих в ньому отримали цей досвід та інтерес до справи.

При крайній обмеженості у нас кількості архівістів, можливістю зробити такими службовців в Управлінні зневажати не потрібно. Крім того, необхідно мати на

увазі, що проф.М.М.Ясинський є вченим архівістом, ми ж не більше, як архівісти — практити і не претендуємо на особливу ученість: проф.М.М.Ясинський підійшов до оцінки діяльності Управління саме з точки зору вченої, ми не зобов'язані були весь час займатися самою грязною і важкою фізичною працею і науковій розробці зібраного матеріалу могли віддавати дуже мало сил і часу. А тепер багато із них змушені були перейти зовсім на іншу роботу. Що стосується мене особисто, то я відчув себе певною мірою в ролі приреченого на з'їдання разом з Архівним Управлінням і давно хотів піти. із сцени, щоб не послаблювати позиції Управління. Мені здавалося, що якщо я відійду від цієї справи, то тим самим відійде ґрунт із під ніг на нього нападаючих. Для мене було ясно, що напад на Управління в значній мірі диктується особистими відносинами. Але мої співробітники не погодилися на мій відхід і я залишився до кінця, хоч справа і дійшла до звинувачення Архівного Управління в друкуванні українських прокламацій із закликом до збройного повстання проти Добрармії. Я не маю даних і морального права звинувачувати в створенні останнього наклепу будь-кого із членів Комітету, або осіб, що близько до них стоять, але згадуючи про цей ганебний факт, я не можу вказати на те, що цей донос на мою думку, є витвором агресивної політики Комітету по відношенню до Управління і результатом того галасу і тих інсинуацій які поширюються про Управління.

Не можу не згадати ще про одне звинувачення, яке закидалося Управлінню головою Комітету. Це звинувачення в тому, що воно співпрацює з більшовиками. “В той час, як ми, заявив проф.М.В.Довнар-Запольський, змушені були ховатися, як кроти в землі”, ви, от, користувалися всіма благами “советского рая”. На це я згадаю проф.М.В.Довнар-Запольському, що він марно рядиться в тогу безневинності в цьому відношенні. Очевидно, принципово і він нічого не мав проти можливості співпраці з більшовиками, бо не приходив би до мене в літку 1919 року і не просив би в мене роботи в Управлінні або архівах; так був же він і професором Вищої школи УРСР, коли університет знаходився в руках комісара Міцкуна. Я особисто ніякої різниці між собою і проф.М.В.Довнар-Запольським в цьому (звичайно тільки в цьому) відношенні не бачу: ми обидва

працювали з більшовиками, і тому проф. немає ніяких мотивувань відокремлювати себе від мене. Є загалом два види відносин людей до справи: одні люблячи справу, працюючи на користь нього, зневажаючи обставини, які можуть зашкодити особистій репутації, інші, навпаки, беруться за справу тільки тоді, коли особисті їх інтереси не страждають. Я зараховую себе до людей першого розряду, проф. М. В. Довнар-Запольський — другого. Смію стверджувати, що робота протягом півтора року біля архівної справи була небагата приємними хвилинами із повним усвідомленням можу заявити, що тільки співробітники Управління можуть, оглядаючись назад, уявити собі всю неймовірну важкість і нерідко трагічність положення та умов, в яких їм доводилося працювати. Постійна зміна урядів, установ і осіб, причетних до справи, постійна вперта “позиційна” боротьба на всіх фронтах і у всіх напрямленнях за участь архівів і за проведення в життя архівної реформи, “видирання” засобів на врятування архівів і збільшення штату архівних працівників, — такі ті умови, при яких необхідно було працювати. І немає ніяких основ проф. М. В. Довнар-Запольському кидати в нас за цю працю камінь і змішувати нас з брудом. У всякому разі, коли інші нічого не робили, ми працювали і намагались зробити можливості більше, не зважаючи на те, що я, в крайньому разі, періодами приходив в такий відчай від топтання на одному місці і від тієї нудотної жувачки, в яку силою обставин перетворився розбір і проведення архівного закону. І тільки підтримка моїх співробітників, віра у правильність обраного шляху і свідомість, що якщо не ми, то ніхто нічого не буде робити, заставляла мене знову продовжувати боротьбу. Результат його видно і знищувати його не потрібно: Управління безумовно врятувало багато архівів і в цьому його велика заслуга перед наукою. Нехай навіть в цьому одному виявиться реальний результат діяльності умерлої установи, і особисто я буду задоволений ним, так як скажу, що при даних умовах і цим досягнуто багато, більшого ж зробити не вдалося і в цьому ні Управління, ні, зокрема, я — не винуваті. Навіть сам факт двохрічного існування на Україні спеціальної архівної установи — і то вже великий крок вперед по відношенню до ходу і розвитку архівних ідей, і я щасливий, що мені довелося бути коло цієї справи протягом півтора року.

Отже, події останніх двох місяців, описані вище, привели до повного знищення всього того, що було зроблено при моїй безпосередній участі для архівів в Києві і їх організацій на Україні. Для мене немає ніякого сумніву, що головна роль в цій руйнацькій роботі належить Комітету по охороні пам'яток історії та мистецтва при університеті Св.Володимира. Безсумнівним є й те, що надій на зміни загального направлення справ в Комітеті нема ніяких. Ця установа мертвонароджена, здібна лише на те, щоб заважати і ставити всеможливі перешкоди для діяльності інших установ і осіб. За таких умов моя участь в Комітеті стає абсолютно безцільною і безплідною тратою часу і тому я заявляю про свій вихід із його складу, залишаючи за собою право зробити з цього предмету відповідну умотивовану заяву в делегуючий мене Комітет "Українським науковим товариством у Києві".

18/31.X-1919 року

В.Модзалевський

№5

Заведывающему Архитектурной
Секцией Киевского Сектора
ВУКОПИСа

12-го Июля 1920

Из намеченных Вами к ремонту пострадавших от бомбардировки зданий: Софиевский Собор, Андреевский Собор, Никольский Собор и колокольня, 12 зданий Киево-Печерской Лавры, Выдубецкий Монастырь, Николаевский Слупский Монастырь, Феодосиевская церковь, — приступить немедленно к исправлению поврежденных в размерах, предотвращающих дальнейшую порчу памятников искусства (как то-вставка стекол, ремонт крыш) в первую очередь следующих зданий: Софиевского Собора, Андреевского и Никольского соборов, а также самых тяжелых повреждений Лавры.

Для исполнения работы предлагаю войти со специальными заявлениями в соответствующие органы.

____ Председатель ВУКОПИСа

Б.Вольский

* ДАКО. — Ф.Р. — 4156. — Оп. 1. — Од. зб. 5. — Арк. 8.

В ГУБКОПИС

Инструктора Л.А.Гринберга*

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

Второго сего декабря, я, согласно полученной мною инструкции выехал в бывшее имение гр.Игнатьевых, Погребищенской волости, Бердывчевского уезда, для обследования художественно-исторических ценностей, находившихся в имении, принятия мер к их охране и вывозу наиболее интересных вещей в Государственный музейный фонд в Киеве.

По прибытии моем 3-го Декабря на ст.Ржевусскую, я представился председателю особой продовольственной комиссии 8-ой Червоно-козацьей дивизии, тов.Прокофьеву, за подписью котораго была получена телеграмма, вызывавшая председателя Наробраза в имение. Тов.Прокофьев известил меня о том, что для охраны ценностей имения была соорганизована комиссия из представителей местного волостного наркома, начальника гарнизона, ревкома, опродкомдива 8 и других учреждений и организаций, весьма далеких от искусства и его охраны. Тов.Прокофьев познакомил меня тут же с членом комиссии — представителем дивизии, тов. Мушиманским. Этот последний сообщил мне, что пока в имении все обстоит сравнительно благополучно: главная ценность — громадная библиотека — почти в целости, т.к. состоит большей частью из иностранных книг, несколько пострадала “посуда” (фарфор), которую немного побили при пересмотре, кроме того, сказал тов.Мушиманский, всякое “барахло” взяли самые разнообразные клубы и культпросветы проходивших через Погребище войсковых частей “Барахлом” оказались: тигровые и львиные шкуры, ковры, кой-какие картины, вазы и другие предметы восточного фарфора, старинная мебель и пр. и пр.

В день моего приезда в имении, находящемся в шести верстах от Погребища, по слухам, тоже орудовал какой-

* ДАКО. — Ф.Р. — 4156. — Оп. 1. — Од. зб. 5. — Арк. 174 зв. — 176 зв.

то полк. Я предложил тов.Мушиманскому созвать на следующее утро комиссию. Однако, несмотря на то, что приглашение собраться было сделано в самой категорической форме, никто не явился и пришлось три раза посылать в ревком за ключами от опечатанных в имении комнат. Все же до 12-ти часов дня ключи доставлены не были, т.к. до этого времени никого в ревкоме не было. Тогда я решил ехать в имение вдвоем с тов.Мушиманским и без ключей. Вскрывать дверей на месте не пришлось: все ключи оказались неизвестными путями у владельцев имения, гр.Игнатьевых. Имение это — старое помещичье гнездо, владельцы его — потомки самых богатых и аристократических фамилий России, думалось, что тут должны быть сокровища совершенно исключительные, родовые вещи Голициных, Толстых, Кутеповых, самого Кутузова. Но при осмотре оказалось, что ничего особенно интересного нет или не осталось: так, мебель почти вся современная или конца прошлого века, а из старинной я нашел лишь туалет красного дерева с пирамидками эпохи Александра I, комод в стиле Жакоб, да красного дерева бюро и полку более поздней работы. Картин оказалось много, но почти исключительно фамильные портреты и портреты русских императоров. Почти все картины исполнены неизвестными, относятся к концу XVIII, началу XIX столетия. Некоторые копированы известным Митрохиным, первым реставратором Эрмитажа, есть интересный портрет Бибикова, работы Клюквина, портреты Кутузова, Остермана, копия знаменитого портрета Екатерины II с собачкой, два старинных вида Петербурга и т.д. В числе гравюр не нашлось ни одной замечательной, только четыре из них были английскими, в красках, последних годов XVIII века и изображали исторические сражения.

При разборке кладовой комиссия нешла, еще до моего приезда, мраморный бюст Александра I, запряженный в темный угол, как “контрреволюция”. Местные эксперты решили, что это “якись древний чоловик” и перетасили в дом для украшения клуба. Заметил я также прекрасные каминные часы, французской работы, мраморные с бронзой, строгий “Empire”, были еще настольные часы английские, в деревянном футляре с

медными украшениями. В комнате с громким названием “Музей” оказался восточный фарфор и фаянс, вывезенный из Пекина Н.П.Игнатьевым, бывшим послом в Китае. Все вещи относятся ко второй половине XIX века и ничем не замечательны. Только одна чаша перегородчатой эмали “Cloisonne” на золоченых ножках — головах слонов выделяется художественностью работы. Интересны также несколько кустарных фаянсовых турецких тарелок. В том же “музее”, среди простейших чашек Корнилова, я обнаружил две-три глиняные греческие вазочки из раскопок. В кладовой я нашел большой ящик с разобранными золочеными бронзовыми люстрами времен повидимому, Людовика-Филиппа, одну древне-греческую громадную вазу без всяких украшений, найденную в Италии при раскопках и больше ничего особенного.

Библиотека Игнатьевых состоит главным образом из книг французских и английских исторического содержания, там должно быть около трех-четырёх тысяч томов, чрезвычайно много мемуаров, описаний войн, английских романов конца прошлого века. Целый шкаф занимает “La Revue des deux mondes” за 100 лет. Из русских книг представляют интерес издания всевозможных археологических, археографических и иных ученых комиссий и обществ, полное издание первой всероссийской переписи, отчеты о деятельности Государственного Совета, шкаф с книгами времен Александра I — Николая I о стратегии, несколько художественных изданий. Наконец, я нашел весьма много карт, самых разнообразных по величине, содержанию и году издания. Тут и пятиверстная карта Оренбургского края, карта народонаселения Болгарии по вероисповеданиям, английская карта XVIII века Финского залива и много, много десятков, если не сотен, других. Сомнительно, впрочем, чтобы карты были в полном виде, т.к. они составлялись из отдельных листов и листы эти были разбросаны по трем комнатам в страшном беспорядке.

Если упомянуть еще о кипе бумаг, относящихся к середине и концу XVIII века — счета и рапорты управляющих имениями, отпускные, патенты, копии манифестов и грамот — то этим ограничится описание достопримечательностей имения.

Как видно, очень не много из этих вещей достойны занять место в крупных, центральных собраниях. Но т.к. на месте все вещи обречены на неминуемую гибель — все будет либо разграблено, либо попадет в печку — то я и решил, по возможности, все вывезти в Киев. Поэтому я поселился в самом имении и с помощью человека, много лет упаковывавшего все вещи гр.Игнатьевых, запаковал в двадцати ящиках фарфор, бронзу, часы, картины, наиболее ценные книги, карты и прочее. Работа эта, ввиду короткого дня и отсутствия света, заняла целую неделю. При упаковке картин обнаружили всякие курьезы: та., напр., на всех портретах военных, по приказу какого то военкома, были приклеены “рубашечки” из бумаги, закрывавшие ордена, погоны и иные знаки отличия. Кроме того, на них делались надписи: дед Н.П.Игнатьев, тетка прабабушки М.П.Голицыной и т.д. На портрете супруги Николая I, в русском национальном костюме с кокошником, написано “кормилица”.

Покончив с упаковкой вещей, я обратился к тов.Прокофьеву за обещанным содействием — предоставлением отдельного вагона для вывоза вещей. Оказалось, однако, что вагона предоставить не могут. Переговорив с начальником станции Ржевусская, я узнал, что могу получить вагон только с разрешения Управления Ю.З.Ж.Д. и Губтрамота. Тогда я решил приехать в Киев, ходатайствовать о вагоне, т.к. даже военно-срочные телеграммы идут несколько дней. Прибыв в Киев, я, как известно Губкопису, в течении двух дней выхлопотал вагон и отправился в чрезвычайно тяжелых условиях обратно в имение. Однако в Казатине, где надо пересесть в другой поезд, на Умань, я провел в бесплодном ожидании его две ночи и день, после чего было объявлено начальником станции, что поездов на Христиновку не будет несколько дней, ввиду того что бандиты (Лихо и Заболотный) разобрали в 3-х местах путь и повредили один мост. Тогда еле живой от мороза и холодного ветра и простуженный, я сел в поезд и 17-го декабря, поздно вечером, прибыл обратно в Киев.

20.12.20

Инструктор Л.Гринберг

№ 7

Российская Социалистическая Федеративная Советская
Республика
Народный Комиссариат по Просвещению

Научный отдел*
13 января 1921 г.
№ 41
г. Москва

В Губернский Отдел Народного Образования
г. Киев

В настоящее время во многих местах производятся раскопки, разрешения на право производства которых выдаются различными учреждениями и органами Наркомпроса. При этом раскопки часто ведутся лицами с недостаточной подготовкой и результаты их бывают совершенно неудовлетворительны. Очень часто, напр., раскопки ограничиваются выемкой вещей, что в правильно поставленных исследованиях составляет лишь часть задачи, конструкция раскапываемого памятника, расположение вещей, кости и предметы, кажущиеся менее ценными, гибнут для науки. Доследование неправильно начатой раскопки уже не может поправить дело.

В виду изложенного необходимо, чтобы контроль над производимыми работами был сосредоточен в одном учреждении, которое, рассматривая заявления о предполагаемых раскопках, давало бы свои заключения о возможности выдачи данному лицу открытого листа на право производства раскопок, указанных в заявлении, а также сосредоточивало бы у себя подробные отчеты и дневники работ.

По изложенным соображениям, предписывается всем учреждениям, подвед. Наркомпросу при всяких ходатайствах о разрешении раскопок предварительно сноситься с Российской Академией Истории Материальной Культуры (Петербург, Мраморный Дворец), и лишь давать просимое разрешение. В Академию же безусловно требуется представлять отчеты и дневники всех без исключения работ археологического характера.

Управляющий Делами
ПОМ Секретаря

Підпис нерозбірливий

З оригиналом згідно —
секретар

Підпис нерозбірливий

* ДАКО. — Ф. Р — 4156. — Оп. 1. — Од. зб. 14. — Арк. 53.